

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Տ.

1858

Ա. ՀԱՏՈՐ

ՃԱՂԱՅԻ
ԴԱՏԱՊԱՐՏՆԱԼՔ

Աղայներն աղէկ գուշակած էին. եկողն իրօք Սիւրբուֆ էր. իր Պրըդոն նաւին նման արագաշարժ նաւ մը մինչեւ նոյն ժամանակ շնդկաց ծովուն վրայ լողացած էր: Քաջ նաւապետն ամէն կարգադրութիւն ըրած էր որ Մալաքան կարթէ (ճանկերով բռնէ) եւ կռուոյն շուտով վերջ տայ: Մալաքային գէշ ուղղուած թնդանոթներուն գնդերն անդադար ծովուն ջրերը կը ծակծրկէին: Սիւրբուֆ իր թնդանոթները լռեցուցած էր եւ արծուոյ պէս ելուզակաց նաւուն վրայ կը խոյանար. երբեք իր ուրիշ յարձակմանց ժամանակ աս անգամն ալ պէս եռանդ ունեցած էր, վասն զի աս անգամ սիրելի Մալաքան նորէն ձեռք ձգելու համար էր կռիւ: Պրըդոն Մալաքայի քովն հասնելուն պէս ճանկերը նետուեցան, Սիւրբուֆ անմիջապէս անոր մէջ ցատքեց, երկու աւազակ ատրճանակով զարկաւ սպաննեց, երրորդ մ'ալ տապարով գետինը պառկեցուց: Իր անմիջապէս քովն էին Մորտէյլ եւ Բօլ. միւս նաւաստիները՝ հեղեղի մը պէս իր ետեւէն Մալաքա մտան: Ծովահէնք կատաղի վագրներու պէս կը պատերազմէին եւ քաջութեամբ դէմ կը դնէին. շատերը գետնի վրայ սողալով՝ կ'ուզէին իրենց դաշունովը թշնամոյն մերկ ոտքերը վիրաւորել, ետքը կապկի ճարտարութեամբ չուաններուն ու կայմին վրայ կ'ելէին ուսկից հարկ կ'ըլլար զերենք հրացանով զարնել ու վար ձգել: Կռիւն երկայն շտեմեց. քանի մը վայրկեանի մէջ Մալաքային ծածկը զարհուրեցի դիակներով ծածկուեցաւ. սակայն Գոպրա-Գաբել եւ ուրիշ երկու ելուզակ ալ, որոնք Սիւրբուֆին սրէն պրծած էին, նաւուն մէջ աներեւոյթ եղան:

Են ատեն Պրըդոնին նաւաստիներն իրենց նաւապետին հրամանաւ շուտ մը Մալաքային վրայ դու

ամբողջ կեցած ոսկին փութով ժողվեցին, որովհետեւ շատ կասկածելի նշաններ անոր մէջ աւելի երկայն կենալու թող չէին տար: Նաւուն վարի կողման ծակերէն կապուտակ ծխոյ բարակ սիւներ վեր կ'ելէին. Սիւրբուֆ գիտէր որ ծովահէնք երբ որ ձեռք խնջու վտանգի մէջ կ'իյնան, իրենց նաւուն վառօդին կրակ կու տան եւ զանիկայ օդ կը հանեն:

— Շանկերը Մալաքայէն հանեցէք, պոռաց սպանական ձայնով մը, ամենքնիւ ալ շուտով դուրս Պրըդոն նաւը դացէք:

Նաւապետը իրենց առաջնորդին հրամանն անմիջապէս կատարեցին: Սիւրբուֆ Մալաքայէն դուրս ելողներուն վերջինն եղաւ. երբ որ ամէն իր մարդիկն ան վտանգաւոր նաւէն հեռացան, ինքն ալ ծով նետուեցաւ ու լողալով Պրըդոնին քով դնաց: Քանի մը վայրկեան ետքը Մալաքա ահագին շառաչմամբ օդ ելաւ եւ իր կտորուանքը ծովուն երեսը ծածկեցին: Եթէ դժբախտ նաւուն վառօդանոցին դուռը կղպուած չըլլար, Սիւրբուֆ բոլոր իր մարդիկներովն անոր հետ մէկտեղ օդ կ'ելէր: Անտարակոյս Գոպրա-Գաբել նոյն շփոթութեան մէջ չէր կրցած դրան բանալին գտնել եւ ստիպուեցաւ վառօդանոցին տակի կողմը կրակ ձգել, որով Սիւրբուֆին մարդիկն ետ քաշուելու ժամանակ ունեցան:

Պրըդոնին նաւաստիները կռուոյն մէջ երեք մարդ կորսնցուցին, շատ ալ վիրաւորներ ունեցան որոնց մէջն էր նաեւ Մորտէյլ քաջ պատանին: Մալաքային կորուստը Սիւրբուֆին մեծ ցաւ պատճառեց: Պատերազմին ժամանակն երկու Գիմորցի գերիները ծով նետուած եւ լողալով Պրըդոն դացած էին. յաղթութիւնը գլուխ ելալէն ետքն ասոնք Սիւրբուֆին ոտքն ինկան եւ իր պաշտպանութիւնը խնդրեցին: Արի նաւապետը զերենք վեր վերցուց, հարցուց տեղեկացաւ իրենց ուրտեղացի ըլլալն եւ ապահովեցուց որ զերենք ամէն կերպով կը խնամէ եւ իրենց տեղը կը խրկէ: Ետքը Բօլն իր քովը կանչեց եւ ըսաւ. Հիմայ ուրիշ աւելի մեծ գործք մ'ալ ունինք ընելու, որ ամենեւին չիկրնար ուշացուիլ. նստէ քովս եւ լսէ ընելիքնիս. ժամանակը շատ դաղտնիքներ կը ծածկէ, բայց միանգամայն զանոնք կը յայտնէ. շատ բաներ այսօր կրնան պատմուիլ, որոնց վրայ երեկ

հարկ էր լուծվելն պահել: Պանդամ Մալազային հետ օդ ելաւ:

— Նաւապետ, պատասխանեց պատանին, ես ան բոլորին որ ոտքս Մալազային մէջ դրի, միայն ղինքն սկսայ փնտռել. սակայն ան աւազակներն իրաւորու պնդէս կը նմանին ինչպէս ճափայի անտառներուն կապիկներն: Ասոր համար անոնցմէ կարելի եղածին չափ շատ սպաննեցի, յուսալով որ նաեւ Պանդամն ալ ան զարնուողներուն մէջ կը գտնուի: Սակայն հաստատութեամբ կը կարծեմ թէ ան անիծեալ դեւը Մալազայի մէջ չէր:

— Ընկալ իր ձեռքովն իր կենաց վերջ տուաւ. եթէ ինքը Մալազային մէջ չըլլար, ինչո՞ւ նաւն օդ չէր ելլեր: Ծխոյ սիւններուն վեր բարձրանալը տեսնելուս պէս ճանչցայ ան դեւին ձեռքն . . .

— Սակայն, նաւապետ, ըսաւ Բօլ Սիւրբուֆին խօսքը կտրելով, դուք ինձի կարեւոր բաներ պիտ'որ խօսեիք եւ հիմայ պսպիսի անօդուտ խօսակցութեամբ ժամանակնիս կ'անցընենք:

— Իրաւունք ունիս, բարեկամ. ինչիրն աս է: Գիմարի մէջ կալանաւոր մը կայ՝ որուն դէմ Պանդամ սարսափելի խորհուրդ մ'ունէր: Աս կալանաւորն հայրենասէր աղնուական մըն է. իր անունն է Տերբրեմնն կոմս. իր վրայ խօսք մը լսած ես:

— Ոչ, նաւապետ:

— Այլ աղէկ: Ներեալ որ բանը քեզմէ ծածուկ պահեր են. հիմայ, սիրելի բարեկամ, պէտք ենք աս աղնուականն ու մեր հայրենակիցը գերութենէ ազատել. լսեցի թէ աւազակները մեծ գումար մը կը պահանջեն ղինքն ազատ թող տալու համար. յաջող դէպք մը հիմայ զմեզ քիչ մը հարստացուց, նաեւ երկու Գիմարցի աղջիկներ ալ մեր ձեռքը բերաւ՝ որոնք թէպէտ մեզի անօդուտ բաներ կ'երեւան, սակայն անշուշտ իրենց ընտանեաց առջեւ շատ պատուական են: Ուստի Գիմարցոց հետ աս նիւթիս վրայ խօսակցութիւն մ'ընելը շատ յաջող եւք կըրնայ ունենալ:

— Կ'իմանամ ինչ կ'ուզէք ըսել, պատասխանեց Բօլ. կ'ուզէք որ աս երկու աղջիկներն եւ մեր ձեռք բերած ոսկին տալով Տերբրեմնն կոմսն ազատուի:

— Այո, սիրելի բարեկամ, բայց աս գործքիս քաջասիրտ, ճարտար եւ մալայեան լեզուն աղէկ գիտցող անձ մը հարկաւոր է. ինձի կ'երեւայ որ միայն դուն կրնաս ասիկայ գլուխ հանել:

— Բօլ շնորհակալութեան ձեւ մ'ըրաւ:

— Ուրեմն իմ առաջարկութիւնս կ'ընդունիս:

— Ընկալ ինձի պատիւ մըն է:

— Հիմայ, ըսաւ դարձեալ Սիւրբուֆ, դէպ ի Գիմար կը նաւարկենք, երբ որ կղզոյն առջեւը կը հասնինք, զքեզ երկու մալայեցի աղջկանց հետ մակուկի մը մէջ կը դնեմ եւ երեք թիափարք զձեզ ցամաք կը տանին: Հասարակօրէն պսպիսի գործողութիւնները ֆիւլ ըսուած ժայռին տակ կը կատարուին. ելուղակները նոյնպիսի առիթներու մէջ շատ

պատուով կը գործեն եւ իրենց խօսքը կը պահեն: . . . Քեզի ուրիշ բան մ'ալ պիտ'որ ըսեմ, դուն աս գործքը վրադ առնելով՝ նաեւ պնդիսի անձի մը մեծ ծառայութիւն մը կ'ընես՝ որ քեզի մեծ յարգ ունի եւ ինքն ալ քեզի շատ յարգի ու պատուական է: Նոյն անձը մեծ փափաքով Տերբրեմնն կոմսին ազատութեան կը բաղձայ:

— Ո՞վ կրնայ ըլլալ աս անձը, հարցուց պատանին հետաքրքրութեամբ մը:

— Չկրցամ գուշակել, պատասխանեց նաւապետը, . . . Նոյն անձն է մեր պատուական բարեկամն՝ Աւորրա Տերբրեմնն աղնուական կոմսուհին:

Բօլ Աւորրա տիկնոջ անունը լսելուն պէս մեծ պլայլութիւն մը զգաց. տխուր խորհուրդներ իր միտքը բոլորովին խռովեցին, նոյն րոպէն իր աչքին առջեւն եկաւ Պանդամին իր ընկերներուն վրայ ըրած յարձակումն եւ անոնց աղէտալի մահը: Նոյն իսկ Աւորրային գտնուած վիճակն իրեն շատ վտանգաւոր կ'երեւար: Ուստի աչուքները դէպ ի ծովին ան կողմը դարձուցած որ կողմն էր իր ընկերաց բնակարանը, Սիւրբուֆին հարցուց. Նաւապետ Գերիպոնի ծովեղերքն անցա՞նք:

— Այո, պատասխանեց Սիւրբուֆ. . . Իմացայ ինչ կ'ուզես ըսել, կը բաղձաս քու ընկերներու պայցելութիւն մ'ընել. սակայն գիտնաս որ ասով ծանրագին ժամանակ մը կը կորսնցընես. ես Աւորրա կոմսուհեայն խօսք տուած եմ թէ յարմար ժամանակ մը գտնելուս պէս իր ամուսնոյն ազատութեան ձեռք կը զարնեմ. հիմակուան ժամանակն ամենէն յարմարն է, ձեռքերնիս երկու մալայեցի աղջիկներ եւ բաւական ոսկի ունինք. . . բայց Բնչու պատասխան չես տար. Սամարանկ երթալն անհրաժեշտ հարկ կը համարիս:

— Այո, տէր նաւապետ, ես Վանտուղենին բնակարանը տասնուերեք սիրելի բարեկամներ ունիմ որոնց վրայ Պանդամին յարձակման օրէն ի վեր ամենեւին տեղեկութիւն մ'առած չեմ: Բայց որովհետեւ հիմայ անոնց մօտ կը գտնուիմ, հարկ է որ իմ բարեկամական պարտքս կատարեմ:

— Իրաւունք ունիս. . . Բայց խոստացիր ինձի որ հոն երկայն ժամանակ չես մնար:

— Նրեք քաջ թիափարք զիս ցամաք տանին. եթէ բարեկամներս ողջ են, անոնց ուրախակից կ'ըլլամ եւ իրենց ձեռքը կը թօթուեմ, իսկ եթէ մեռած են, իրենց մարմիններուն քով աղօթք կ'ընեմ եւ փութով ետ կը դառնամ. անկէ ետքը քու ամէն հրամաններդ կատարելու պատրաստ եմ:

Սիւրբուֆ հաւանեցաւ. իր կողմանէ ալ Ռեմնն կոմսին եւ բոլոր միւս գաղթականաց բարեւ խրկեց: Ծովեղերքը կեցող պահանջող մը գաղղիական նաւի մը մօտաւորութիւնը ծանուցած էր. երբ որ Բօլ ցամաք մօտեցաւ, տասն իրեն ծանօթ անձանց դէմքերն յայտնի սկսաւ որոշել:

Ագրիմին հետ Վանտուղենին բնակարանն եկող

անձինքներէն երկու հոգի պահած էին. ասոնք Պանդաւին յարձակման գիշերը պատերազմին մէջ ինկած էին: Մնացած տասն հոգին զԲՕԼ մեծ ուրախութեամբ ու մտերիմ սիրով ընդունեցան: Ռեմոն կոմսն աս աղին պատանին նորէն ողջ առողջ տեսնելով՝ չկրցաւ իր ուրախութեան արցունքը բռնել: Քիչ ժամանակուան մէջ ամէն պատահած դէպքերն եւ անցքերն իրարու պատմուեցան. անկէ ետքը ԲՕԼ ղրկեմոն միւս ընկերներէն քիչ մը հեռու տանելով՝ Տէր կոմս, ըսաւ իրեն, ժամանակը չինքերի որ երկայն խօսիմ, որովհետեւ Սիւրբուֆին իմ պատուոյս վրայ խօսք տուած եմ շուտով իր քովը դառնալու. մեր աղնուական հիւրն՝ Աւորոտ, հիմայ Գալիմա գեղը Տափխասոն անուն հօլանտացի գաղթականի մը քով է, բայց գիտնաք որ իր տեղն այնչափ ապահով չէ: Պանդամ, ինչպէս ես հաստատութեամբ կը կարծեմ, Մալապային մէջ չէր, ուստի եւ դեռ կենդանի է. Տափխասոն իր ծառայութեան մէջ բազմաթիւ մալայեցի գերիներ ունի. ան սատանան կրնայ ասոնց զանազան խոստովներ ընելով՝ կոմսուհւոյն փասս մը հասցընել: Ինձի կ'երեւայ թէ մեղմէ մէկն իր քովը պէտք է գտնուիլ եւ իր ապահովութեան համար հսկել:

— Իրաւունք ունիս, սիրելի բարեկամ, պատասխանեց կոմսը, մենք կոմսուհւոյն պաշտպանութեան համար այնչափ վտանգներ յանձն առնելէն ետքը, պէտք չենք զինքն այնպիսի անապահով տեղ մ'առանձին թողուլ: Սակայն ամենէն աւելի դուն աս պաշտպանութեան գործքին յարմար ես. Տափխասոն զքեզ կը ծանօնայ, Գալիմային ամէն կողմը քեզի ծանօթ է, ուստի առանց կասկած մը տալու կրնաս նորէն հոն երթալ եւ Աւորոտային մօտենալ, ուր որ եթէ ուրիշ մ'երթալու ըլլայ կրնայ կասկածի եւ գուցէ նաեւ տհաճութեան ու գետնութեան պատճառ ըլլալ:

Թէպէտ եւ ԲՕԼ իր Սիւրբուֆին տուած խոստման համար չէր ուղեր աս գործքն յանձն առնուլ, բայց Ռեմոն վերջապէս զինքն համոզեց, եւ յանձն առաւ ինքն անոր տեղ Սիւրբուֆին երթալ եւ Տէրրեմոն կոմսին աղատութիւնը գլուխ հանել: Իրարու գործքին յաջողութիւն մաղթելէն ետքը Ռեմոն իր միւս ընկերներուն հրաժարական ողջոյնը տուաւ եւ պատրաստ կեցած նաւուն մէջ ցատքելով՝ ցամաքէն հեռացաւ: ԲՕԼ նոյն օրը Վանտրուզինին քով անցուց, եւ երկրորդ օրն առտուանց կանուխ երբ որ դեռ աստղերն երկնից վրայ կը շողային, դէպ ի Գալիմա ճամբայ ելաւ. իր ճամբորդութեան պատճառն առաջին իրիկունն արդէն Վանտրուզինին ծանուցած էր:

Շափային հիւսիսային եղբրը քերիպոնի մօտերն աս ժամանակներս պղտիկ պանդոկ մը կը դրա՛նուէր, ուր ժողովատեղի մ'երած էր նաւաւարաց, անյաջող երաժշտաց, դասալիք ղինուորաց, ուրացողաց, քսակահատաց, ճարտար գողերու, մէկ խօսքով

ան ամէն անձանց՝ որոնք պարտականութեան կամ չարագործաց բանտին եւ գուցէ նաեւ կախաղանին մօտէն անցած էին: Մարիանի անուամբ շահախնդիր Գալալոնիացի մը հոս իր բախտը շինելու ձեռք զարկած էր եւ ան խառնաղանձ բազմութեան՝ որոնք իր պանդոկը կը յաճախէին, օղի, անանուն գինի եւ ուրիշ ըմպելիքներ կը մատակարարէր: Երբեմն աս չարագործաց կոյտին մէջ նաեւ պատուաւոր անձինք, կարգաւորեալ նաւաւարք, նաւապետք եւ վաճառականք ալ կը տեսնուէին, որոնք ծովուն եղբրը վարկ պարտքի վրաններուն հովանւոյն տակ նստած՝ զովացուցիչ ըմպելի մը կը խմէին կամ ծուխ կը քաշէին, եւ մալայեցի վաճառականաց հետ առտուտուր կ'ընէին:

Մարիանի քանի մ'օրէ վեր իր յաճախորդներուն մէջ մաքուր հագուած Մալայեցի մը կը նշմարէր, որ ծանր կերպով իր շաքարօղին եւ խահուէն կը խմէր եւ ստակն առանց սակարկութեան ճշդիւ կը վճարէր:

— Սա մարդն հարստացած ծովահէն մը պիտ'որ ըլլայ, մտածեց Մարիանի: Բայց որովհետեւ ծովահէնի ստակն ալ պատուաւոր մարդու ստակին արժէքն ունի, պանդոկապետն իր կարծիքն իր քովը պահեց եւ անձանսթ Մալայեցուոյն մեծ պատրաստականութեամբ կը ծառայէր:

(Ստորականն օր մ'իւր առած ըմպելիքներուն ստակը վճարելու ժամանակ Մարիանիին ըսաւ. Հոս շատ պատուական շաքարօղի մ'ունիս, կրնաս ինձի անկէ տակառ մը տալ:

— Ա՛ռուէք ասկէ երթա՛լ, պատասխանեց Գալալոնիացին:

— Այ, կրկնեց դարձեալ օտարականը. քանի մը շաքար յառաջ կրպի խեցիով յաջող առուտուր մ'ըրի որ ինձի բաւական ստակ բերաւ. ետքը քերիպոնի մէջ հարիւր դահեկանով պղտիկ տուն ու պարտեղ մը դնեցի, քիչ մ'ալ ստակ աւելցաւ որով կրնամ բաւական ժամանակ հանգիստ ապրիլ: Եթէ ստակս հասնի, տունս կը ծախեմ ու նորէն վաճառականութեան կը սկսիմ:

Մալայեցին այս ամենայն այնպիսի բնական կերպով խօսեցաւ որ պանդոկապետը գրեթէ հաւատաց:

— Ենթադրապէս ձեր խնդրած շաքարօղին կը պատրաստեմ, ըսաւ անոր: Իմ հաշուէգրքիս մէջ ի՛նչ անուն գրեմ:

— Իմ անունս... Ես Գուրպրի կը կոչուիմ: Բայց քու ստակդ անմիջապէս պիտ'որ վճարեմ. սովորութիւնս այսպէս է:

— Հատ աղէկ սովորութիւն, կրկնեց պանդոկապետը:

Գուրպրի, եւ կամ բուն, ինչպէս ընթերցողն արդէն գուշակած պիտ'որ ըլլայ, Պանդամ, ձեռքն իր խուրին եղբրը ղնելով՝ Մարիանիին հրաժարական ողջոյնը տուաւ եւ անկէ հեռացաւ:

Պիտ'որ շարունակուի:

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԵՐԿԻՐԻՍ ԾԱԳՄԱՆ ՎՐԱՅ

Չկայ առարկայ մը՝ որ մեզի այնչափ մօտ ըլլայ, ինչպէս մեր բնական երկիրն. անոր համար ալ մարդն ի սկզբանէ իր մտադրութիւնն անոր դարձուցած է: Երկրիս ծագման ու կերպաւորութեան խորն դիրն՝ ամենէն հին խնդիրներէն մէկն է, այսօր ամենայնիւ դեռ չենք կրնար յապահովապէս ըսել որ աս սփինքսին Իգիպոսն եկած ըլլայ: Ինչ լուծում՝ որ անոր կու տանք, դեռ հաւանականութեան կամ ճշմարտանմանութեան աստիճաններուն մէջն է, դեռ ճշմարտութեան սահմանն հասած չէ: Ամէն աղբ, դեռ տղայութեան որորցին մէջ աս գորդեան հանգոյցը լուծելու փորձ մ'ըրած է, բայց փոխանակ քայլ առ քայլ՝ բնութեան երեւոյթները քննելով յառաջանալու, մակեդոնացի աշխարհակալին պէս կարճ ճամբան ընտրեցին, եւ քակելու տեղ սրով կտրեցին, ու գոհ եղան: Ոմանք իրենց վառվռուն ու բեղմնաւոր երեւակայութիւնն օգնութեան առնելով՝ իրենց մէջը մնացած հին աւանդութեան աղաւաղեալ հատակօտորներու վրայ աշխարհածնութիւններ շինեցին, որոնք աղէկ կրնան միտքը զուարճացընել, բայց համոզուելու կամ հաւատ ընծայելու եւ ոչ փորձութեան մէջ կրնան ձգել: Իսկ Յունաց փիլիսոփայ միտքը, որն որ նախապաշարման ու առասպելական պատուարներէն արիաբար կ'անցնէր, պարզ նկատութեամբ դրուութիւններ կանգնած է, որոնք ստուգիւ ճշմարտութենէ հեռու չեն*, բայց մէկ կողմանէ անոնց ապացուցման համար հարկաւոր եղած գիտութիւններն, ինչպէս են աստղաբաշխութիւնը, բնական գիտութիւնը, քիմիան ու բնական պատմութիւնը, պակաս կամ շատ անկատար ըլլալով, եւ միւս կողմանէ հեթանոսական դաղափարներով հիւսուած ըլլալով, ամենեւին հաստատութիւն չունեցան:

Ճշմարտութիւնն արդէն ի սկզբանէ աւանդուած եւ Մովսէս նոյնը գրի անցուցած էր, բայց ասի երկայն ատեն փոքր ու աննշան աղբի մը մէջ փակուած էր, եւ ետքէն երբ որ քրիստոնէութեամբ ամենայն աղբաց հասարակաց ստացուածք եղաւ, համառօտ ու անկատար համարուեցաւ, ուստի գիտութիւնը դարձեալ իր փորձն ընել ուղեց: Ոմանք Յայտնութիւնն հիմ գնելով, սակայն զանի աղէկ չհասկընալով անանկ հրէշներ ծնած են, որոնք Ս. Գիւրքը ծաղրական կ'ընէին ու պատճառ կ'ըլլային կարծելու որ Յայտնութիւնը գիտութեան հետ միաբան չըլլայ, ուստի գիտութիւնն անկէջ անկախ եւ առանց անոր միտ գնելու պէտք է իր ընթացքը կատարել: Բայց արդեօք գիտութիւնը կամ միտքն Աստուծոյ յայտնութիւն մը չէ՞. Աստուած միտքը մեզի ճշմարտու-

թեան հասնելու համար տուած չէ՞: Ինչպէս կրնայ ուրեմն աս ճշմարտութեան աղբիւրը, (որն որ ստոյգ է մարդու անկմանէ ետեւ աղօցած պղտորած է, սակայն անով աղբիւր ըլլալէն չէ դադրած), Յայտնութեան, ճշմարտութեան մէկալ աղբեր հակառակ արդիւնք բերել: Աս Յանսոփն կրկին երեսներն իրարու հակառակ երեւցընող միայն մտաց զեղծումն էր, որն որ ամէն կողմը դեռ աղէկ չքննած կը վաղվաղէ վճիռ կտրելու: Եւ իրօք երբ որ աս դարուս մէջ բնական գիտութիւններն անհաւատալի մեծ յառաջագիմութիւններ ըրին, երբ որ կանխակալ ու ցնորական կարծիքներն սկսան ուղիղ մտաց տեղի տալ, ան ատեն գիտութիւնն ու Յայտնութիւնը անանկ քրանշելի եղանակաւ իրար գրկեցին, որ Գիւլիէ, բնապատմութեան դիւցաղնը, զմայլած սկսաւ կանչել թէ Մովսէս մեզի աշխարհածնութիւն մ'աւանդած է, որուն ճշդութիւնն օրէ օր զարմանալի եղանակաւ կը ստուգուի: Այնչափ կանխող փորձերէն ետքը Գիտութիւնն իմացաւ, որ Յայտնութեան հակառակ ինչ եւ իցէ քայլափոխ, ծուռ ու մոլորական է, բայց միւս կողմանէ իմացուեցաւ որ Յայտնութիւնն ալ աղէկ իմանալու համար հարկ է գիտութեան միտ գնել:

Հիմակուան Երկրախօսութիւնը կը պահանջէ որ Աստուծմէ ստեղծուած երկիրն ի սկզբան անդ «Աներեւոյթ ու անպատրաստ», եղած ըլլայ, այսինքն՝ հիմակուան երկիրը կաղմող նիւթերն ի սկզբան լոյծ, աս ալ տարածական, կազմին, չտեսնուելու աներեւոյթ վիճակի մէջ եղած ըլլան:

Արկրիս ի սկզբան լոյծ վիճակի մէջ ըլլալու ապացոյց մըն է անոր գնդաձեւութիւնը, որն որ միայն հեղուկ վիճակէ մը կրնար յառաջ գալ: Որովհետեւ մարմնոյն բոլոր մասնիկներն իրենց մէջ եղած ձգողական զօրութեամբ կարելի եղածին չափ իրարու մօտենալ ուզելով դուռն մը յառաջ կը բերեն, որուն վրայ ձգողական զօրութիւնն ամէն կողմ հաւասարապէս կ'աղբէ: Բայց որպէս զի մասնիկները կարող ըլլան իրարու մօտենալ, հարկ է որ դիւրաշարժ, լոյծ եւ ոչ թէ պինդ վիճակի մէջ ըլլան, ինչպէս օրըստօրական փորձով թափուած կաթիլ մը հեղուկի վրայ կը տեսնենք: — Ըսածնիս աւելի կը հաստատէ երկրիս գնդակերպութիւնը, այսինքն՝ կատարեալ կլոր չըլլալը: Ինչպէս յայտնի է երկրիս առանցքը կամ երկու բեւեռներէն ձգուած գիծը՝ հասարակածին տրամագծէն $5\frac{1}{2}$ գերմանական մղոնի չափ պզտիկ է: Ասոր մեկնութիւնն ասի է. երկիրն իր առանցքին վրայ դարձած ատեն՝ հասարակածին մօտ եղող մասունքը կենդրոնէն հեռու ըլլալով՝ մի եւ նոյն ժամանակուան մէջ մէկալ մասերէն մեծագոյն շրջան կ'ընեն ու աւելի շուտով կը դառնան, որով իրենց մէջ կենդրոնէն բաժնուելու ճիգ մը կը ծնան (ինչպէս դերձանի մը ծայրը կապուած կապարի կտոր մը դարձուցած ատեննիս կը տեսնենք), եւ իրօք ալ անկէջ կը բաժնուէին եթէ ուրիշ հակառակ զօրութիւն մը զանոնք դէպ ի կենդրոն չբաշէր: Ուս-

* Ի սկզբան ամէն բան ջրէր, կամ հեղուկ վիճակի մէջ էր, կ'ըսէր յարգելի Թաղէան, անոր դէմ Անաբաթիստէս կը հաստատէր, որ ամէն բան օդ եղած ըլլայ, Հերակլիտոս՝ թէ կրակ եղած ըլլայ, իսկ Լեւկիպպոս եւ Գեմոկրիտ անհասներ: Ասոնք ամէն ալ ըստ իմք իրենց ճշմարտութիւնն ունին:

տի հեռանալու ճիգը կամ կենդանախոյս զօրութիւնն աս միայն կրնայ ընել, որ մեծագոյն ձգտման մէջ եղող հասարակածի մօտաւոր մասունքը մինչեւ ան կէտը կենդանութեան հեռանալու, ուր որ կենդանախոյս զօրութիւնը կենդանութեան ձգող կամ կենդանահակ զօրութեան հետ հաւասարակշռութեան մէջ է: Բայց աս եղած ատեն կենդանահակ զօրութիւնը բեւեռներու վրայ, ուր գրեթէ ամենեւին ձգտողական նութիւն չկայ, առանց ամենեւին տկարանալու ազդելով՝ բւեռներն այնչափ կենդանութիւն կը մօտենան, որչափ որ հասարակածն անկէց հեռացած է: Ասի ճշգրիտ կը տեսնուի թիւէ շինուած գնդի մը վրայ երբ որ իր առանցքի վրայ շատ շուտ դարձուելու ըլլայ: Սակայն աս դործողութիւնն ալ անկարելի կ'ըլլար, եթէ երկիրն ի սկզբան հաստատուն ու պինդ գունդ մ'եղած ըլլար, որովհետեւ հաստատուն մարմնոյն մասունքն այնպէս դիւրաթեք ու դիւրաշարժ չեն:

Եթէ երկրի սկզբնական լոյծ վիճակը գրեթէ առանց հակառակութեան ապացուցուած է, շատ պատճառներ կը պահանջեն, որ այս լոյծ վիճակն ալ ի սկզբան տարածական կամ կազային եղած ըլլայ: Մինչեւ հիմա չէ գտնուած հեղուկ մը, որն որ երկրի բոլոր պինդ ու հաստատուն նիւթերը կարող ըլլայ լուծել, եւ աս ընդհանուր լուծիչ կամ հեղուկ ընող միջոցն անհրաժեշտ հարկաւոր էր եթէ բոլոր նիւթերն ի սկզբան հեղուկ վիճակի մէջ եղած ըլլային: Սակայն կայ միջոց մը որով ինչ եւ իցէ նիւթ, ինչ եւ իցէ մարմին կրնանք քայքայել, լուծել ու կազի դարձնել, եւ ասի է ջերմութիւնը: — Բայց բնագիտութենէ աւելի աստղաբաշխութիւնը մեր գրութիւնը կը հաստատէ:

Երկնից կամարի մէջ դիտակով, եւ նոյն իսկ պարզ աչքով անհամար աստղեր կը տեսնենք, որոնք լուսաւոր ամպի մը պէս կ'երեւան եւ ուրիշ բան չեն, բայց եթէ օգային գնդեր: Մեր արեգական կարգին մէջն ալ գիտաւորները կամ բոլորովին մառախոյճ են, անանկ որ իրենց ետեւն եղած աստղերը մէջէն կը նշմարուին եւ կամ կէս մը խտացած միջակէտ մ'ունին թանձր մթնոլորտով պատած: Նոյն իսկ մոլորակներն հաւասար խտութիւն չունին, Կրօնոսը կատարեալ լոյծ վիճակի մէջ է, մէկալներն ոմանք աւելի ոմանք նուազ, իսկ մեր երկիրն ամենէն աւելի խտացածներէն մէկն է: Ասկէց ով չգուշակեր որ երկնային մարմնոց մէջ ալ աստիճանաբար կերպաւորուիլ մ'եղած ըլլայ, ով չհետեցընէր, որ ուրեմն մեր երկիրն ալ, որն որ արեգական կարգին անգամ մըն է, իր ընկերներուն պէս անաստիճաններէն անցած է, այսինքն յառաջ մառախոյճ գունդ մըն էր եւ ետքէն կամաց կամաց խտացաւ: Աս տեսութեան վրայ հիմնուած է Լաբլասի մառախլղական գրութիւնը:

Մեր արեգակը, կ'ըսէ Լաբլաս, իր բոլոր մոլորակներովն ու անոնց արբանեակներովը, յառաջա-

գոյն օգային աստղերու պէս մառախոյճ ահագին գունդ մըն էր, որն որ արեգական կարգին վերաբերած բոլոր մարմիններուն նիւթերը լուծուած վիճակի մէջ իրեն մէջը կը պատուենակէր. տրամագիծը՝ հիմակուան ամենէն հեռաւոր մոլորակէն անդին կը ձգուէր եւ իր առանցքին վրայ արեւելքէն արեւմուտք կը դառնար: Տեսնելով որ նոյն իսկ մեր մթնոլորտին մէջ որչափ որ բարձր կ'երթանք, այնչափ ալ ցուրտը սաստկացած կը գտնենք, պէտք ենք հետեցընել, որ աս մառախոյճ գնդին բոլորտիկն ալ բարեխառնութիւնը շատ ստորին եղած պիտ'որ ըլլայ (ըստ Ֆուրիէյի առ նուազն — 40 Ռէոմիւրի) ուստի մակերեւոյթը պաղելով ու ջերմութիւն կորսնցընելով գունդը հարկաւ կը խտանար, անով զանգուածը կը պզտիկնար եւ մեքենականութեան օրինաց համեմատ՝ առանցքին վրայ դառնալը կը շուտնար: Գնդին դառնալը շուտնալով կենդանախոյս զօրութիւնը սաստկացաւ ու անով գունդը ոսպի ձեւ առաւ, եւ երբոր ան աստիճանի հասաւ որ հասարակածի կենդանախոյս զօրութիւնը կենդանութեան ձգող զօրութենէն աւելի զօրացաւ ու անոր յաղթեց՝ ոսպնածեւ կազային գնդին բոլորտիկէն գօտի մը բաժնուեցաւ, որն որ մէկ կողմանէ արտաքուստ անընդհատ ջերմութիւն կորսնցընելով եւ մէկալ կողմանէ կորսնցընեցածը կենդանութեան ալ յառաջուան պէս դիւրութեամբ չկարենալով լեցընել սկսաւ աւելի շուտով խտանալ եւ զանազան մասունքներու բաժնուիլ: Աս գլխաւոր գնդէն բաժնուած մասերը ձգողական զօրութեան ազդեցութեամբն հարկաւ գնդաձեւ եղան, եւ իր գլխաւոր գնդին կենդանութեան բոլորտիկն ըրած շրջանէն զատ ուրիշ շարժում մ'ալ ստացան, որովհետեւ գրեթէ խաւոր գնդէն բաժնուած ատեն մակերեւութի մատաւոր մասունքները՝ կենդանութեան մօտ եղողներէն աւելի շուտով դառնալով, կամ մի եւ նոյն ատենուան մէջ մեծագոյն շրջան ընելով՝ եւ բաժնուելէն ետքն ալ իրենց առաջին շարժումը պահել ուղղելով՝ վերինները շուտով ու ստորինները կամաց կը դառնային, որով նոր զանգուածները (մոլորակներն) հարկաւ իրենց վրայ ալ դառնալու ստիպուեցան: Առաջին մեծ գնդին վրայ եղած դործողութիւններն՝ անկախութիւն ստացող մասունքներու վրայ ալ կատարուեցան, այսինքն՝ ջերմութիւն կորսնցընելով կամաց կամաց խտացան, առանցքին վրայ ըրած շրջանը շուտցաւ, կենդանախոյս զօրութիւնը սաստկացաւ, անով ոսպի ձեւ առին, եւ որոնց որ զանգուածները մեծ էին՝ իրենցմէ նաեւ գօտիներ բաժնուեցան, որոնք կամ նոյն վիճակի մէջ մնացին (ինչպէս Կրօնոսին չորս դին՝ կը տեսնենք) եւ կամ կտոր կտոր եղան ու լուսիններ կամ արբանեակներ կազմեցին: Ասոնք ալ իրենց առաջին զանգուածին կամ մոլորակին բոլորտիկն ու անոր հետ արեւուն չորս դին ըրած շարժումէն զատ, վերը ըսուած պատճառին համար իրենց վրայ ալ սկսան դառնալ: — Ասանկ կը վարդապետէ Լաբլաս եւ ինչպէս տեսանք իր գրութիւնը չէ թէ միայն մոլոր-

րակներուն ծագումն հապա անոնց յարաբերութիւններն ու որպիսութիւններն ալ ըստ բաւականի կը մեկնէ, անոր համար ալ անոր հաւանականութիւնն օրէ օր կը մեծնայ ու ամէն աստղաբաշխական դիտողութիւններէն նորանոր հաստատութիւններ կը ստանայ:

Լաբլաս իր դրութիւնն արեգակէն սկսաւ, բայց մենք կրնանք աւելի յառաջ երթալ ու ըսել, որ ի սկզբան բոլոր տիեզերաց միջոցը հաւասարապէս շատ նուրբ նիւթերով կամ հիւղէներով լեցուած էր, որոնք խառնախիթոր ու անշարժ կեցած էին առանց իրարու վրայ ազդելու, մինչեւ որ դուռաց աւարչական բարբառը «Եղեցի լոյս», եւ զանոնք անտարբերութենէ զարթոյց: Ան ատենը սկսաւ կենդանութիւնն, հիւղէներն սկսան իրարու հետ միանալ խտանալ եւ կզգիացնալ զանգուածներ կազմել, որոնք իրարու վրայ ազդելով եւ իրար իրենց քաշել ուղեւորով սկսան լիարար դարձնել: Խտանալէն ջերմութիւն յառաջ եկաւ, անով ալ մինչեւ նոյն ատեն նիւթին մէջ կապուած ելեկտրական ու քիմիական զօրութիւններն արձակուելով իրարու խնամի կազերն սկսան միանալ ու ջերմութեան հետ սոսկալի լոյս արձակել, անանկ որ ամէն մէկ զանգուածը երկնից հաստատութեան մէջ լուսաւոր ջահի պէս սկսաւ փայլել: Աս ջահերէն մէկն էր մեր արեգակն ալ, որուն խտանալէն յառաջ եկաւ «բաժանումն ի մէջ ջուրց եւ ջուրց», այսինքն երկիրն ու մէկալ մոլորակները բաժնուեցան եւ «եղաւ հաստատութիւն»,:

Ճ

ՋԵՐՄԱՆԱԼԻՔ ՄԵՔԵՆԵԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Անոր դարուն մէջ մեքենականութիւնն այնպիսի յաւաքագիւմութիւն մ'ըրած է որ ամէն օրուան հնարուած զարմանալի գեւտերն ու դործիքները մեր աչքին հասարակ բաներ կ'երեւան եւ մեր հետաքրքրութիւնը շատ նուազ աստիճանի կը շարժեն: Ետեւոր նաւերը, որովար կառքերն, այնչափ անչափ տարապարտ մեքենաները, կար կարելու գործիքներն եւ այլն, անտարբեր աչքով կը տեսնենք եւ չենք դար ան զարմանքն՝ զոր արշաւտ մեր հարցն ու հաւերն զբաղած են անոնց դեռ նոր հնարուելու սկսած ժամանակն: Ի վերայ այս ամենայնի մարդկային հանճարը ճարտարութեան աս ճիւղին մէջ այնպիսի հրաշալիքներ ալ ունի, որոնք թէպէտ եւ մեղի համար նոր չեն, սակայն իրենց զարմանալիութիւնը միշտ պահած, եւ ամէն ժամանակ ամէն տեսակ մարդկան զբաղելի եւ հետաքրքրական երեւցած են, եւ կրնանք հաստատութեամբ կարծել որ նաեւ ասիկ ետքն ալ իրենց աս յարգն անմահ պիտ'որ պահեն: Այսպիսի գործիքներուն կարգն են զլսաւորաբար քանի մը մեծ ու պղտիկ ժամացոյցներ, ինքնաշար մեքենաներ (automate), հաշիւ ընելու գործիքներ եւ այլն, որոնց երեւելիներուն ստորագրութիւնը կ'աղենք ընել առ Զիկայ հաւուածիս մէջ:

Ա. ճարտարագործ ժամացոյցներ:

Ճարտարագործ ժամացոյցներուն մէջ առաջին կարգը կը բռնէ Էգրասպուրիի աստեղաբաշխական ժամացոյցը զոր Ժ. Գարուն վերջերն Իսահակ Հապրեխը շինեց եւ ետքը Էվիդէ մեքենագործը չորս տարուան աշխատութեամբ նորոգեց: Իր զլսաւոր շարժումներն հետեւեալներն են: Ժամացոյցին առջեւը դետիւր գունդ մը կեցած է՝ որն որ երկնից, մարտակայ եւ աստղերու շարժումները կը ցուցնէ: Երկնիքն իր շրջանը 24 ժամու մէջ կ'ընէ. երեւակը (կառնոտ) իր առանձին շարժումն 30 տարուան մէջ, Լուսինը (Լարմադը) 12, Արեւ 2, Արեգակը 1, Փայլածուն (Հերմէս) 1, Արուսեակն (Աստղիկ) 1 տարուան իսկ լուսինը մէկ ամսուան մէջ կը կատարեն իրենց շրջանը: Բուն ժամացոյցին վրայ երկու տախտակներ հաստատուած են որոնք 1573էն մինչեւ 1624 պատահելու արեգական ու լուսնի խաւարումները կը ցուցնեն: Երբորդ տախտակ մ'ալ որ առաջին երկուքին մէջտեղն է, երեք մաս կը բաժնուի. առաջին մասին մէջ Ապրիլին եւ Անահայ արձանները տարւոյն ընթացքն եւ անոր օրերը կը ցուցնեն, ամբողջ տարուան մը մէջ մէկ անգամ իրենց շրջանը կատարելով: Երկրորդ մասը կը ցուցնէ Քրիստոսի թուականը, զիշերա հաւատարին օրերն, օրուան ժամերն, ամէն մէկ ժամին վայրկեանները, Ջատիկն եւ ուրիշ տօներուն օրերը եւ Ախրակի օրերը Ծ գրով մը: Երբորդ մասը Գերմանիայի եւ զըլսաւորաբար Էգրասպուրիի աշխարհագրական ստորագրութիւնը կը բովանդակէ: Ժամացոյցին միջին շրջանակներուն մէջ աստղերու պատկեր մը կայ, որն որ երկնից պատկերը կը ցուցնէ, եւ ամէն օր ամէն մէկ մարտակ անոր վրայ կը գտնուի: Ասոր մէջն են նաեւ եօթը մարտակաց արձանները՝ որոնք կ'ար երկաթէ տախտակի մը վրայ այնպէս հաստատուած են որ ամէն օր նոյն օրուան տիւրով մարտակը դուրս կու գայ, իսկ միւս վեցը շրջանակին մէջ ծածկուած մը մնան: Նոյն տեղն երկրագունդ մ'ալ կայ՝ որ քառորդները, կէս ժամն ու ըսպէները կը ցուցնէ, դարձեալ մարդու մը գանդ ու երկու տղայ անձաններ որոնցմէ մէկն ամէն անգամ ժամը զարնելուն պէս աւաղէ ժամացոյցը կը դարձնէ, իսկ միւսն ամէն մէկ զարնուածքին՝ ձեռքի գաւազանը դուրս կ'երկնցնէ: Հոս կան նաեւ տարւոյն չորս եւ զանալներուն արձաններն ու լուսնոյ վրայ զանազան դիտողութիւններ: Ժամացոյցին վերին մասին վրայ չորս ծերոց արձաններ շինուած են, որոնք քառորդները կը դարնեն: Ամէն մէկ քառորդին մահաւան արձանը դուրս կու գայ որ ժամը զարնէ, տակայն ժամուն առաջին երեք քառորդին Քրիստոսի արձանը նիզակով մը զանիկայ ետ կը վառտէ. բայց չորրորդ քառորդին Քրիստոսի արձանն ետ կը քաշուի ու մահաւան արձանն իր ձեռքի տակով ժամը կը զարնէ: Ժամացոյցին ամենէն վերի կողմն արագալ մը կեցած է որ օրն երկու անգամ բարձրածայն կը խօսի ու թեւերը կը շարժէ: Ասոնցմէ զատ ժամացոյցին ամէն կողմ մը շատ զարմանալի արձաններով ու պատկերներով ծածկուած է. եւ որովհետեւ իր դրուած անցը ժամին մէջն է, անկէ դուրս ալ ուրիշ զատ անակ մ'ունի որուն վրայ դարձեալ օրուան ժամերն եւ երկնային մարմնոց շարժումները կը տեսնուին:

Իր զարմանալի մեքենական կազմութեան համար նշանաւոր ժամացոյց մ'ալ Լիւնի ժամացոյցն է՝ որ նոյն քաղքին մայր եկեղեցւոյ սրահներէն մէկուն մէջ կը դրու-

նուրի: Ասոր վրայ արագաղ մը կեցած է որ ամէն երեք ժամն անգամ մը թեւերը կը թօթաւեալ եւ երեք անգամ կը խօսի: Վարի կողմը գաւթի մը մէկ կողմէն դուռ մը կը բացուի, ուսկից Ս. Կոյս Մարիամ դուռն կ'ելլէ. նոյն դրան գիմնայի կողմէն ուրիշ դռնէ մը Գարրիէլ Հրեշտակապետը դուռն կու գայ եւ Ս. Կոյսը կ'ողջունէ: Մի եւ նոյն ժամանակ ուրիշ կողմէ մը զատ դուռ մ'ալ կը բացուի, ուսկից արաւնի մը դուռն կ'ելլէ՝ որ զՀոգին սուրբ կը ներկայացնէ: ու Ս. Կուսին գլուխը կը նստի: Աս. պատկերներն եւ քաշուելուն պէս, միջին դռնէն քահանայի մը պատկեր դուռն կու գայ, ձեռքները վեր կը վերցնէ եւ հանգիստտեանէն օրհնութիւն կու տայ: Շաբաթուան օրերն եօթն արձաններով ձեւացած են որոնց ամէն մէկն իրեն օրն եւ կամ ին պէս որոշեալ խորշի մը մէջ կու գայ եւ մինչեւ կէս գիշեր հոն կը կենայ: Բայց աս ժամացոյցին ամենէն զարմանալի մասը ձուածեւ տախտակ մըն է որուն վրայ բոլոր ներք նշանակուած են. ծարտաքաղսրծ ձեռք մ'աւ բոլոր ներք ցուցուած ժամանակն անգագար կը բացուի կը դուրսի: Ժամացոյցին վրայ հաստատուած գրուած է մը կ'իմացուի որ Կուսին անուամբ մէկն 1661ին զանիկայ նորոգած է. բայց աս ժամանակէն շատ յառաջ, Նիկողայոս Լեբ Պապեցի արուեստաւորը զանիկայ շինել սկսած եւ 1598ին, 30 տարի աշխատութենէ ետքը լմնացուած էր: Աւանդու թեամբ կը պատմուի թէ Լիոնի քաղաքացւոյ ժողովքը Լիբին աշուրներն հանել տուաւ, որպէս զի ուրիշ անոր նման մեքենայ մը կարող չըլլայ շինել, սակայն աս աւանդութիւնն ստոյգ չէ. մանաւանդ թէ ասոր հակառակ ստոյգ է որ քաղաքացիք Լիբին մեծ գումար տարեկան մուսք խոտտանալով՝ զանիկայ հաւանեցուցին որ Լիոնի մէջ հաստատուի եւ իր շինած մեքենային վրայ հսկողութիւն ընէ:

Ասոնց նման քանի մ'ուրիշ ժամացոյցներ ալ կը գտնուին, ինչպէս Շվեդի մէջ Լուսինն շինածը, Եթովպերին Ընդզիւա, Վիեննայի գանձատան մէջ գտնուածն՝ եւ այլն, որոնց ամէնն ալ աւանձին զարմանալի մեքենակաւորութիւն մ'ունին: Սակայն ասոնց ստորագրութիւնն ընելը զանց կ'առնուի եւ միայն կը յիշենք ան երկու ժամացոյցները զորոնք անցած դարուն վերջերն Արեւելեան Հնդկաստանի ընկերութիւնն անդղիացի մեքենագործի մը շինել տուաւ ճենայ կայսեր ընծայ տալու համար: Աս ծարտաքաղսրծ ժամացոյցները կառքի ձեւ ունէին՝ որոնց մէջ տիկին մը նստած էր, աջ թեւը կառքին մէկ կողմը կը թռնուցուցած. թեւին աակը պզտիկ՝ գրեթէ անդղիական շէնքի մը մեծութեամբ ժամացոյց մը հաստատուած էր, որ 8 օր առանց լարուելու կը շարժէր, ժամերը կը ցուցնէր ու կը զարնէր: Տիկնայ մասին վրայ հարուստ ագամանդներով զարդարուած գեղեցիկ պզտիկ թռչուն մը կեցած էր, թեւերը թռչելու պէս տարածած՝ եւ վարի կողմի ագամանդէ զնդակին դպչուելու պէս՝ երկայն ժամանակ թեւերը կը շարժէր: Թռչնայն մարմինն՝ որուն մէջն էր իրեն կենդանութիւն տուող անիւներուն մէջ մասը, $\frac{1}{16}$ մասնաչափ (մէկ մասնաչափին 16 երրորդ մասը, կամ մէկ գծաչափին քիչ մը մեծ) էր: Տիկինն իր ձախ ձեռքը մեծ առեղի մը հաստութեամբ խողովակ մը կը բռնէր որուն ծայրն ագամանդներով զարդարուած շատ պզտիկ տուփ մ'անգագար կանոնաւոր շարժմամբ կը դառնար: Երկու բարակ սիւնակներու վրայ՝ որոնք տիկնայ զլիւսն ետեւի կողմը կը բարձրանային, երկու հովանոցներ հաստատուած էին. ասոնց

մեծագունին մէջն էր ժամացոյցին զանդակն՝ որուն մուրճը (զարնելու լեզուն) ժամացոյցի գործիքներուն հետ անտեսանելի հաղորդութիւն մ'ունէր ու ժամերը ճիշդ ժամանակին կը զարնէր, եւ նաեւ ուղւած ժամանակ կը կրկնէր, եթէ ժամացոյցին տակի ագամանդէ զնդակին դպչուելու րլար: Ոսկեղէն շուն մը տիկնայ տուրներուն առջեւ նստած էր, ասոր առջեւ գալարեալ զոպանակներու (գէմպէրէ) ծայրն հաստատուած երկու պզտիկ՝ գոյնզգոյն աղիւ քարերով շինուած թռչուններ կային որոնք թռչելով կառքին հետ յառաջ կ'երթային: Աս շարժման իրենց ժամացոյցին հետ ունեցած գաղտնի հաղորդութիւնը կու տար, եւ միշտ զանազան ուղղութեամբ էր, այսինքն երբեմն շիտակ երբեմն բոլորաձեւ եւ երբեմն ուրիշ ուղղութեամբ մը: Կառքին ետեւի կողմը աղայ մը բռնած էր եւ այնպէս կ'երեւար թէ զանիկայ հրեւրով յառաջ կը քշէ: Ժամացոյցին ամբողջացոյցի մասն էր ծանրագին քարերով զարդարուած թեւաւոր վիշապ մ'որ նոյնպէս թռչելով յառաջ կ'երթար: Ամբողջ ընծան զուտ ոսկիէ շինուած՝ գեղեցիկ դրակնտիկնով (գիւն) պատած եւ մարգարիտներով ու պատուական քարերով զարդարուած էր: Իր զարմանալիութիւնը չէ թէ միայն շինուածքին ծարտաքաղսրծն այլ նաեւ իր արտաքոյ կարգի պզտիկութիւնն էր:

Աս ժամացոյցներուն կարգը կրնանք գնել քանի մը ծոյց ժամացոյցներն ալ որոնք թէ իրենց մասերուն արտաքոյ կարգի պզտիկութեամբն եւ թէ գործուածքին ծարտաքաղսրծն յիշատակի արժանի են: Առնույն անուամբ անգղիացի ժամագործ մը Գեորգ Գ. ին ժամացոյց մ'ընծայ տուաւ որ մասնաւոր վրայ հաստատուած էր, 125 զանազան մասեր ունէր եւ ամբողջ 2 արամէն քիչ մ'աւելի կը կշռէր: Բեզրոպուրիի ձեմարանն ուրիշ աւելի ծարտաքաղսրծ ժամացոյց մ'ունի որուն մեծութիւնը հաւելթի մը չափ է եւ Գրիստորի գերեզմանը կը ներկայացնէ: Գերեզմանին դուռը քարով մը գոցուած է եւ առջեւ պահապաններ կը հսկեն: Ժամացոյցին նայուած ժամանակն յսնկարծ քարը մէկդի կ'երթայ, պահապանները կը քնանան, հրեշտակներն երեւան կ'ելլեն, իւզաբեր կանայք գերեզմանին մէջ կը մանեն, եւ ան երգը հնչելու կը սկսի՝ զորն որ Ռուսը Զատիկին իրիկունն եկեղեցւոյ մէջ կ'երգեն:

ՄԲՈՒԵՍՏԱԿԵՆ

Ապակայ վրայ փորել:

Հետեւեալ պարզ կերպով ապակեղէն ամաններու վրայ կրնայ ուղւած զարդերն ու գրերը փորուի: Ապակայն ան կողմն ուր որ պիտ'որ փորուի, հալած մեղրամամ պէտք է քսել ու թողուլ որ սառի. ետքը սրածայր գործիքով մ'ուղւած զարդը կամ գիրը մեղրամամին վրայ փորելու է, բայց այնպէս որ գործիքին ծայրը մինչեւ ապակայն դպչի: Ասիկէ ետքը կապարէ ամանի մը մէջ մէկ մաս փոշի եղած գիտապաթ (spathe fusible) եւ երկու մաս ծծմբաթթու (acide sulfureux. գէշապ սոսոս) պէտք է գնել, ապակայն փորագրուած կողմն ամանին բերանը գնել եւ զանիկայ (ամանը) կանթեղի մը վրայ բռնել, մինչեւ որ մէջի նիւթէն ձերմակ ծուխ սկսի ելլել: Ան ատեն կանթեղը մէկդի առնելու է եւ ապակին շրջւոյն վրայ պէտք է թողուլ: Տարբերակ ետքն աս շրջ-

ւոյն զորութեամբ մեղադրանքին վրայ փորձած զարդերն ապահւոյն վրայ կը տպաւորուին կամ կը փորուին:

Անկիզելի ջնարակ:

Հաւասար չափով պաղլեղն (շապ) եւ ձկնաօխնձր (պալլէ Զէլէ) իրարու հետ խառնելով ու ջրով հալեցնելով՝ այնպիսի ջնարակ (բաշէն, վեշէն) մը կ'ըլլայ որ փայտի վրայ քսուելով զանիկայ անկիզելի կ'ընէ, սակայն տաքութիւնը կը հալորդէ, այնպէս որ աս ջնարակով օժտած ամանի մը մէջ կրնայ կրակի վրայ ուղղած բանն եփուիլ:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐՔ ԵՒ ԶՈՒԱՐՃԱՒԷ

Կուրի մը հնարադիտութիւնը:

Կոյր մ'իւր պարտեղին մէկ անկիւնն 500 դահեկան թաղած էր. իր դրացիներէն մէկն աս բանս դիտեց եւ եկաւ զանոնք հանել տարաւ: Քանի մ'որ ետքն ստակին օրինաւոր տէրը զանոնք դրած տեղը չգտնելով՝ իմացաւ թէ ով է գողցողը, եւ զանոնք նորէն ձեռք ձգելու համար հնարք մը մտածեց: Ստակին գողցուելուն երկրորդ օրը նոյն դրացւոյն երթալով՝ ծանոյց թէ եկած է իրեն խորհուրդ մը հարցնելու: "Հազար դահեկան ստակ ունիմ, բաւ, որուն կէսն ապահով տեղ մը պահած եմ, հիմայ կ'ուզեմ միւս կէսն ալ պահել: Ենչ կ'ըսես, զան ալ նոյն տեղը դնեմ թէ զատ տեղ մը: Դրացին զինքն հաւանեցրնելէն ետքն որ բոլոր ստակները մի եւ նոյն տեղը պահէ, անմիջապէս դողցած 500 դահեկանը տարաւ առաջին տեղը թաղեց, որպէս զի քիչ մ'ետքն ամբողջ 1000ն առնու: Բայց կոյրն որ աս բանիս կը սպասէր, իր ստակը նորէն գտնելով՝ առաւ ու բախուցեամբ քսակը դրաւ ու դրացւոյն պուսաց: "Բաւեկամ կոյրն աւելի պայծառ տեսաւ քան թէ երկու աչք ունեցողը:"

Կոմսուհւոյն պատկերը:

Փարիզի երկուստարդ պատկերահաններէն մէկը մօտերս դքսուհւոյ մը պատկեր նկարեց, սակայն դեռ իր արուեստին մէջ անվարժ ըլլալով՝ կարող չեղաւ ճիշդ նմանցնել: Դքսուհւոյն բարեկամներն որոնք պատկերը նկարել տուած էին, զանիկայ տեսնելէն ու քննելէն ետքն, անոր անկատարութիւնն եւ անմանութիւնն արուեստարտին ծանուցին: Բայց անիկայ կը պնդէր թէ իր նկարը շատ աղէկ յաջողած է եւ գաղափարին ճիշդ կը նմանի: Եւ որպէս զի, բաւ, դուք ալ ասոր համաձայնեք, խնդրոյն որոշումը դքսուհւոյն պղտիկ շան թող կու տանք: Աղոյն առտու պատկերը սրահի մը մէջ կը դնենք եւ ամեննուս ներկայութեամբ շունն ալ սրահին մէջ թող կու տանք: Եթէ անասունն իր տէրը ճանչնայ եւ ընտանութեան նշան մը ցուցնէ, յայտնի կ'իմանաւ որ աղէկ նմանցուցած եմ, իսկ եթէ անտարբեր կենայ, դուք իրաւունք ունիք: Փորձն երկրորդ օրն ի գործ կը դրուի: անասունը պատկերը տեսնելուն պէս՝ անոր քով կը վազէ եւ կը սկսի անոր ամէն կողմն յօժարութեամբ լրել: Հանդիսատեսը ասոր վրայ շատ կը զարմանան եւ կ'ըսեն թէ անշուշտ նկարիչը նոյն գիշերը պատկերին նորէն դպած (այսինքն սրբազրած) է: Իրօք ալ արուեստաւորն իր ձեռք կերտին նորէն դպած էր, որովհետեւ անոր ամէն կողմը խողի եղ քսած էր՝ զորն որ շունն իր սուր հոտառութեամբն անմիջապէս զգաց եւ յօժարութեամբ լրեց: Բայց հանդիսատեսաց աչքը կարող չեղաւ զանիկայ նշմարել:

Որչափ օգտակար է դժգոհութիւնն դիտման:

Անցած տարի Լոնտոնի մէջ ամուրի նկարիչ մ'առնացաւ: աստիկ տանջուելով՝ ստիպուած էր իր տան մէջ փակուած մնալ, եւ միայն երբեքն իր ծառան անուանոր աթոռով մը զինքը խցէն դուրս սրահը կը հանէր եւ հոն քիչ մը կը պտրտեցնէր: Քաղաքին անուանի եւ ամենուն ծանօթ գողերէն

մէկն աս բանս իմանալով՝ կը դիտէ կը գտնէ այնպիսի ժամանակ մ'որ ծառան գործքի մը համար տնէն հեռացած էր, եւ հանդարտութեամբ դռնէն ներս մտնելով՝ շտապ հիւանդին խոցը կ'երթայ եւ զինքն, ինչպէս որ կ'ենթադրէր, միակ կը գտնէ: "Բարի լոյս, տէր, կ'ըսէ անօրէնն անտարբերութեամբ մը: զձեզ աս վիճակի մէջ տեսնելուս վրայ շատ կը ցաւիմ: Զէք կրնար ձեր տեղէն շարժիլ եւ ձեր ծառան տունը չէ: Զձեզ այսպէս միակ թողուլը մեծ անխոհեմութիւն է, վասն զի տեւեք առէ ինչ կը հետեւի: Զեր հրամանաւն աս ժամացոյցն եւ աս շղթան սեղանին՝ վրայէն կ'առնում եւ զրպանիս մէջ կը տեղաւորեմ": Անօրէնն ըսածն իրօք ալ կատարեց: "Եւ որովհետեւ, շարունակեց իր խօսքը, կը տեսնեմ որ բանալիներն ալ հոս կեցած են, զանոնք իմ օգտին կ'ուզեմ գործածել եւ տեսնել թէ արդեօք դարանին մէջ ինձի յարմար, բան մը կայ թէ չէ: Կը յուսամ որ ձեր կողմանէ ընդգիծութիւն մը չունիք: "Ինչ որ կ'ուզես ըրէ, պատասխանեց հիւանդը, դիտմանով որ դէմ դնելու կարողութիւն չունի: Գողն առանց ժամանակ կորսնցնելու դարանը բացաւ որուն մէջ ամէն արծաթեղէններն եւ ուրիշ շատ ծանրագին բաներ պատրաստ կեցած էին: տարբերակ չանցած իր կապոցը շինեց եւ մինչեւ դետին ծռելով տան: տիրոջ իր յարգութիւնը ցուցնելէն ետքն աներեւոյթ եղաւ:

Սակայն նկարիչը՝ գողին դարանը պարպած ժամանակը պարապ կեցած չէր, այլ կապարագրելով մ'առնելու կեցած թրջութիւն վրայ աս անկոչ հիւրին ճիշդ պատկերը նկարած էր: Կէս ժամ ետքը ծառան տուն կը դառնայ: հիւանդն իր պատկերն անոր կու տայ եւ կը հրամայէ որ անմիջապէս երթայ պատահած դէպքն ոստիկանութեան իմացնել, եւ ծանուցանել թէ գողը նոյն թղթին վրայ նկարուած մարդն է: Պատկերն այնպէս ճիշդ եւ նման էր որ գողն անմիջապէս ճանչցուեցաւ ու բռնուեցաւ: Իրկու ժամ ետքը նկարիչն իր գողցուցած բանն ամբողջ ընդունեցաւ, իսկ գողն աքսորի դատապարտուելով՝ քանի մ'որ ետքը նաւ դրուեցաւ:

Բամբակի գործածութիւն:

ԺԸ դարուն սկիզբը բոլոր երկրիս վրայ գործածուած բամբակին հազիւ 10,000 կենդինար էր եւ զանիկայ գործողներուն թիւը 25,000ը չէր անցներ: Ենչ դարուն վերջն աս գործածութիւնն այնչափ շտապաւոր 125,000 արուեստաւոր բամբակեայ կտաններ գործելու կը զբաղէին եւ իրենց գործած բամբակը 520,000 կենդինար էր:

Համբաւագործի մեծ որթատունին:

Աս որթատունը (ասոն) 110 ոտնաչափ (70 կանգուն) երկայնութիւն ունի, բունին շրջանակը գետնէն երեք ոտը վեր 30 մետնաչափ է: Աղէկ տարիներ 2500 ոգիւղ կու տայ որոնց ամէն մէկը կէս լիտր (օֆս) կը կշռէ:

Տ Ն Տ Ե Ս Ա Կ Ա Ն

ԱՆՈՒՅԴԱՆՈՒՄ ԻՆՏ ԻՆՏ ԻՆՏ ԻՆՏ

Անուշահոտ ծաղիկներն, զոր օրինակ վարդը, մեխակը (ֆարնէլ) շահարակն (շահար) եւ այլն դեռ նոր բացուած ժամանակը ժողովելու եւ աղին ու բարակ աղով աղելու է: Ետքը մաքուր բամբակե պղտիկ ու տափակ կտորները պէտք է շինել: Գիրքեցայի աղին, ձէթի մէջ թափելու ու հողէ կամ ապակիէ լայնաբերան ամանի մը մէջ կարգ մ'աս եղոտ բամբակնաւէն կարգ մ'ալ աղած ծաղիկն, ծաղիկն վրայ դարձեալ եղոտ բամբակ եւ անոր վրայ կարգ մ'ալ ծաղիկ դնել: Աս կերպով ամանն ամբողջ լեցնելէն ետեւ, անոյ բերանը թրջած փամփուշի (ֆամփուշ) կտորով գոցելու, զօրաւոր կապելու եւ սաստիկ արեւու մէջ դնելու է: Երկու շաբաթ ետքն ամանը կրնայ բացուիլ եւ մէջի բամբակները հանուելով ու ճնշուելով՝ այնպէս անուշահոտ իւղ մը կ'ընէ որ եթէ — օրինակի համար ամանին մէջ դրուած ծաղիկը վարդ էր — բուն վարդի իւղէն շատ քիչ տարբերութիւն կ'ունենայ:

ԿՆՆԹԵՂԻՆ ԺՆԵԼՈՒՆ ԳԻՄ ՊԵՐՄԵՆ

Եթէ կանթեղի պատրոյզները (ֆեյֆէ) նախ բարկ (սեփ) քացախի մէջ թափուի եւ աղէկ չորցուի, եւ անկէ ետքը գործածուի, կանթեղն ամենեւին ծուխ (խ) չէ հանար: